

ті часом не вкрали їхню долю. Значно скромніше оздоблювали свої сорочки заміжні жінки, переважно чорними і синіми нитками. Синій колір символізував довіру і безкінечність. У чоловічих сорочках – чумачках і українках – вишивалися уставки і манжети.

Та з особливим пієтетом наші предки ставилися до своєї першої сорочки – льолі. Її шили із крижми – полотна, в якому хрестили дитину. Коло пазухи вишивали кілька хрестиків синіми швами на чисте і щасливе життя. Поділ сорочки вишивали білими нитками, щоб дитя добре росло і мало силу. Льолю не можна було підперезувати, щоб дитині не боліло всередині. Не було на ній і комірців, щоб у дитини не роздвоїлася життєва дорога. Таку льолю носили до дев'яти років. А потім змінювали фасон – у сорочки з'являвся комірць-стійка, обов'язково вишитий, щоб дитина швидше до людей доросла. І вже у 12 років дитині одягали „дорослу « вишиванку.

Найбільше цінується у вишиванці її чистота. Сорочка шиється тільки з білого льняного чи конопляного полотна, за винятком траурної вишиванки, яка має чорний колір. Вишиванка у давній уяві мала захисну магічну силу. Від цього побутує вислів „народитися у сорочці « – значить бути щасливою людиною. З часом магічний зміст забувся, проте з нього розвинувся зміст моральний : вишиванка стала уособлювати любов і відданість, що мали вберегти від усього злого. Ось чому саме сорочку дарує хлопцеві дівчина, синові – мати, чоловікові – дружина. Наречена, даруючи своєму коханому вишиванку, ще й прикріплює до її уставок барвінок, щоб в родині панувала любов, і колоски, щоб був достаток.

Чарівної сили набуває сорочка, яку вишивали з любов'ю, добрими думками і чистими помислами. Така вишиванка захищає людину від усього злого. Про це, безперечно, знали ті далекі киянки, котрих зібрала чи не у перший гурт вишивальниць донька князя Ярослава Мудрого дев'ять століть тому. Згодом, коли Анна Ярославна виходила заміж за французького короля, то серед розкішного посагу везла в чужу країну і київські вишиванки. І (о диво!) не перед златом-діамантами, а саме перед вишитою сорочкою з України онімів від подиву Париж. До речі, вся Європа і нині захоплюється вишиванками. Тож хай ніколи не переривається золота нитка життя, якою вишивали наші матері і бабусі свою долю на наших українських сорочках.

*Власенко Ірина
(Полтава, Україна)*

СЕМАНТИКА РУШНИКОВИХ СИМВОЛІВ

У статті розкриваються особливості символіки орнаментів, колористики, технік виконання рушників, зібраних на Полтавщині у 1-й чверті ХХ ст. відомими вченими-музейниками Костем Мощенком, братами Данилом і Вадимом Щербаківськими.

Символіка рушників увібрала в себе матеріальну і духовну складову

життя наших далеких предків, має сакральний і обрядовий зміст.

Вивчення теми художньої мови орнаментів української вишивки розпочалося в кінці ХІХ – 1-й чверті ХХ століття виданням праць О. Пчілки «Український народний орнамент», Г. Павлуцького «Історія українського орнаменту», Я. Риженка «Українське шитво», системно продовжене тільки у 1980-х роках Т. Кара-Васильєвою та Р. Захарчук-Чугай, на сучасному етапі ґрунтовно розробляється Ю. Мельничуком, О. Фесуном, С. Китовою.

У своєму тлумаченні рушникових візерунків ми керувались більшістю цих досліджень, а також роботами російських вчених Б. Рибаківа та Р. Багдасарова.

Музейна колекція рушників нараховує понад 700 одиниць, де значну частку складають раритети кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. зі зборів відомих музейників І. Зарецького, К. Мощенка, братів Вадима і Данила Щербаківських.

Загалом це рушники з типовим полтавським орнаментом у вигляді «дерева життя», що має різні варіації і назви («дерево у вазоні», «дерево-квітка», «світове дерево», «дерево роду»).

Саме зображення дерева є символом матері-природи, асоціюється з першопочатком усього, з деревом роду (іноді на весільних рушниках

зображували два дерева, крони яких переплітались, що означало єднання двох родів (Тк 1787). Воно відображає уявлення наших пращурів про будову Всесвіту (коріння – підземний світ, стовбур з гілками – світ людей, верхня сонце-квітка – світ богів (горішній світ) [8; с. 60], про минуле, теперішнє і майбутнє кожної родини і народу в цілому.

За Борисом Рибаківим, цей рослинний мотив тісно пов'язаний ще з культом олениці-праматері. Сузір'я Великої і Малої Ведмедиці за часів неоліту співвідносилися на зірковому небі з оленицею з рогами і маленьким оленятком з рижками [9, с.476]. Пізніше такий образ трансформувався у постать рожаниці (положаниці [5, с.21]), що пов'язано із землеробським культом. Він є символом родючості, плодючості, добробуту.

«Цнотливе» середньовіччя на зображення жінки у позі породіллі наклало табу, тому антропоморфний образ перетворився на рослиноподібний. Мотив «дерева життя» нагадує жінку з піднятими руками-гілками, увінчаною головою-квіткою, іноді з паростками-рижками, трилисником-зародком усередині, який може бути і початком стилізованого дерева (Тк 1610, Тк 1752).

Цікавим і рідкісним у нашій збірці є «рослиноїзоване» зображення жінки на двоголовому олені (Тк 1843), що перегукується з більш натуралістичним жіночим образом на коні або олені у вишивці російської півночі [9, с.504]. Центральна жіноча фігура показана з руками, обіпертими у боки, головою-сонцем з променями і натяком на головний убір, з крапкою-зародком у тулубі, над головами оленя – сонячні диски, під

черевом – знаки плодоріддя. Саме у такому декоративному ключі розвинена тема двох рожаниць-олениць [9, с.490]. Менш стилізованим є зображення на полотні богинь-веснянок, які у піднятих догори руках тримають розквітлі гілочки (Тк 1765) і просять у неба дощу для майбутнього урожаю [5, с.103]. По-іншому сприймаються жіночі постаті, розміщені в ряд униз головами – символ потойбіччя, смерті (Тк 1505) [5, с.юб].

Ще одне перевтілення: двоголовий орел, що своїми обрисами нагадує і рожаницю, і «дерево життя» [9, с.485]. Таке зображення сягає родового суспільства, де поклонялися двоголовому птаху- андрогіну з тризубим закінченням на голові – ознакою світла [ю, с.37]. Хоча у ХІХ – на початку ХХ ст. ця космотворча істота перетворилася на коронованого двоголового орла з державою і скіпетром у лапах, стилізацію герба Російської імперії, давній зміст символу не забувся (Тк 1643, Тк 1840). На окремих рушниках силует орла вплітається в структуру дерева, складає основу стовбура (Тк 1768).

Також «світлове дерево» зображується у формі місяцеліка (прадавнього календаря) [9, с.508], що являє собою кільце з розеткою з променями-кульками по внутрішньому і зовнішньому колу (Тк 1840); зірки-октаедрона [8, с.бі], що є моделлю живого і неживого організму (Тк 1753). «Світові дерева», вкриті корою, декорованою геометричними узорами (Тк 1746, Тк 1809), або зі стовбуром у вигляді хреста, (Тк 1781) з'являються на чернецьких (вишитих черниціями у монастирях) рушниках [5, с.174]. Іноді на них трактування дерев нагадує іконографічні сюжети. Наприклад, ікону Богородиці «Знамення»: сонце-квітка – голова з німбом у сьайві, три пташки вгорі – три зірки цноти на мафорії, підняті гілки – руки, коло із крапкою- зародком посередині стовбура – медальйон з младенцем (Тк 1756), «Успіння Богородиці»: горизонтальний ряд із трьох квітів, окреслений у формі людського силуету, як символ ложа, квіти по колу – апостоли, розлоге розквітле дерево – образ Ісуса Христа з душею Діви Марії, щ'о возноситься на небо, відображене квітами-зірками, розкиданими по всьому полю рушника (Тк 1652).

На деяких екземплярах пишне «дерево життя» схоже на біблійне «Древо Іесеєве» [5, с.166], що було основним мотивом епитрахилей, важливого атрибуту священницького вбрання (Тк 1558, Тк 1752).

Біля центрального зображення рушникових вишивок багато супутніх, що доповнюють його. Наприклад, комбінації з трикутників (сам трикутник означає троїстість світу) символізують різні поняття: мотив «пісочного годинника» – сполучення двох трикутників вершинами – єднання духу і матерії, шестикутна зірка (шестипелюсткова розета) – взаємопроникнення двох трикутників – єднання Макрокосма (Бога) і Мікрокосма (людини), трикутники з вершинами донизу, що утворюють стовбур дерева, нагадують палеолітичні ялинки (Тк 1555) – символ материнського лона – джерела зародження життя [5, с.183], трикутники,

поєднані основами, складають ромб – зматеріалізоване зображення енергії [6, с.52]. У свою чергу ромб з крапками посередині – ідеограма засіяного поля (Тк 1705) [9, с.179].

У давніх вишивках акцентується увага і на хрестах, як знаках світонароджуючої сили. З образом Сонця пов'язане зображення птахів, левів, коней, «всевидячого ока» – всюдисущого ока вищого божества [2, с.471]. Полотняні орли, лебеді, леви навколо дерева (Тк 1811) нагадують традицію зображення сильних швидких тварин ще зі скіфських часів [5, с.120]. Сварга в колі (Тк 1791), тризубе закінчення квітки-крин, тюльпанового дерева (Тк 1745), також є символом сонячної енергії, вогню [1, с.432]. Квіти-зірки, хвиляста лінія, змії – знаки неба, води і землі. Широка кайма-безкінечник натякає на безперервність, циклічність життя і розвитку [8, с.64].

Колористика рушників теж несе змістовне і символічне навантаження. Найпоширенішу групу становлять рушники, вишиті виключно червоними нитками. Червоний колір є активним, випромінює сильну чоловічу енергію, виконує захисну функцію.

Традиційно червоний супроводить синій. Синя барва уособлює холодну пасивну жіночу енергію. Рушники, вишиті суцільно синім кольором, називали пісними, Богородичними (Тк 1833). Червоно-синя гама є символом поєднання чоловічого і жіночого, духу і матерії, неба і землі. Білий колір полотна – це колір сили, він містить всі кольори, підтримуючи їх співіснування в гармонії [7, с.64].

Більшість екземплярів колекційної збірки традиційно вишиті полтавським рушниковим швом. Саме ця техніка вільного малюнка створює уявлення переливів червоного кольору за допомогою різних рушникових заповнень. Для рушників центральної Полтавщини характерні легкість, вишуканість через ажурне заповнення деталей орнаменту; у західній частині регіону композиція стає більш монументальною через щільні стібки; у східній і південній – в червоний колір вкрапляється синій, іноді жовтий [4, с.58].

Слід відзначити, що на характер соковитих орнаментальних форм народних рушників безумовно вплинула рослинна орнаментика в стилі бароко українського гаптування і шитва кольоровим шовком XVII – XVIII ст. (Тк 1559, Тк 1582, Тк 1795) [3, с.119].

Український рушник – цілий Всесвіт. І як Всесвіт – невичерпний і непізнаний до кінця.

Ключові слова: рушник, орнамент, колористика, символіка, рушниковий шов, «дерево життя».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Багдасаров Р. Свастика: священный символ / Р. Багдасаров. – М., 2001. – 430с.
2. *Енциклопедия символів.* – М., 2007. – 1007с.
3. Кара-Васильєва Т. *Історія української вишивки* / Т. Кара-Васильєва. – К., 2008. – 464 с.

4. Кара-Васильєва Т. Полтавська народна вишивка / Т. Кара-Васильєва. – К., 1983. – 136с.
5. Китова С. Полотняний літопис України: семантика орнаменту українського рушника / С. Китова. – Черкаси, 2003. – 225 с.
6. Мельничук Ю. Дерево життя у вишивках / Ю. Мельничук // Артанія, 1998.–№4.– С. 51–52
7. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників / Ю. Мельничук // Народне мистецтво. – 2004. – № 3–4. – С. 60 – 65
8. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників / Ю. Мельничук // Народне мистецтво. – 2005. – № 1–2. – С. 59 – 65
9. Рыбаков Б. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. – М., 1981. – 608 с.
10. Фисун О. Космологія українських рушників / О. Фисун // Артанія, 1998.–№4. – С. 35 – 38

*Шаповал Лариса
(Полтава, Україна)*

ПОБУТУВАННЯ ВИШИВКИ У ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ НАСЕЛЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Однією з характерних особливостей вишивки в Україні є яскраво виражена її регіональна самобутність. Наприкінці ХІХ століття в Україні визначились етнографічні райони, що мали яскраве художнє обличчя творів народного мистецтва: Середнє Подніпров'я (Наддніпрянська Україна), Полісся, Поділля, Карпати та Прикарпаття, Південь України.

Традиції народної вишивки, мистецький досвід, тривала праця вітчизняних науковців дають підстави говорити про дослідження вишивки в Україні. Праці античних вчених Геродота, Діодора, Діонісія дають не прямі, а опосередковані свідчення про існування вишивки на території України. Археологічні знахідки з розкопок курганів, засвідчують про виникнення вишивки від часів енеоліту, а розкопки скіфських курганів дають матеріальне підтвердження про декоративне оздоблення одягу вишивкою, що є доказом побутування вишивки в цей період. Прикладом може бути золота пектораль (курган Товста могила, ІУ ст. до н. е.), срібна ваза (курган Чортомлик, ІV ст. до н. е.), чаша (курган Гайманова Могила, ІУ ст. до н. е.). Одяг сарматів оздоблювався вишивкою, особливо одяг заможних жінок (кургани Сватова Лучка, І ст. до н. е., Соколова Могила, І ст. до н.е.) [18, с. 18].

Дослідників української вишивки бракувало наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Мистецтвознавці цікавилися архітектурою, малярством, скульптурою або музикою, а народне мистецтво залишили етнографам, які досліджували матеріальну культуру та фольклор. У 1870-х роках професори Хведір Вовк, Микола Сумцов, Олена Косач-Пчілка, пізніше до них долучилися Микола Біляшівський, Мирон Кордуба, Данило та Вадим Щербаківський, Володимир Січинський, Володимир Залозецький, Степан Таранушенко, Ірина Гургула, Віра Свенціцька, Савина Сидорович вивчали вишивку як різновид декоративно-ужиткового